

Μνήμων

Τόμ. 20 (1998)

Roger Chartier, *On the Edge of the Cliff. History, Language and Practices*, μτφρ. Lydia G. Cochrane

ΕΦΗΓΑΖΗ

doi: [10.12681/mnimon.686](https://doi.org/10.12681/mnimon.686)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΓΑΖΗ Ε. (1998). Roger Chartier, *On the Edge of the Cliff. History, Language and Practices*, μτφρ. Lydia G. Cochrane. *Μνήμων*, 20, 317-320. <https://doi.org/10.12681/mnimon.686>

συγκρότησης τόσο του έμφυλου όσο και του ταξικού χαρακτήρα των κοινωνικών σχέσεων (παρενθετικές μνείες συναντούμε στις σ. 64 και 193). Όμως η θέση της μητρότητας στον εθνικό λόγο ανασηματοδοτεί την έμφυλη διαφορά. Κατά μείζονα, μάλιστα, λόγο, εφόσον πρόκειται για την εποχή, όπου ολοκληρώνεται εδαφικά η βρετανική αυτοκρατορία, η πολιτική της οποίας κερδίζει σταδιακά τη συναίνεση των εργατικών πληθυσμών⁴ και σηματοδοτεί την εμφάνιση των πρώτων στοιχείων του κράτους πρόνοιας, που με τη σειρά του διεκδικεί μια «αναβαθμισμένη» σχέση με την εργατική τάξη. Μήπως, εξάλλου, η επικράτηση της συγκεκριμένης αντίληψης για την έμφυλη διαφορά δε σχετίζεται, εκτός των άλλων, με την «υπονόμηση» τοπικών πολιτισμών και τη σταδιακή απορρόφηση των πολιτικών κοινοτήτων σε μια εθνική τάξη πραγμάτων⁵;

4. Gareth Stedman - Jones, *Working-Class Culture and Working-Class Politics in London, 1870-1900: Notes on the Remarkings of a Working Class* στο βιβλίο του *Languages of Class: Studies in English Working-Class History, 1832-1982*, Κέμπριτζ 1983, σ. 179-238.
5. Σάλι Αλεξάντερ, «Γυναίκες, τάξη

Κλείνοντας, θα πρέπει να επαναλάβουμε ότι το βιβλίο της Sonya Rose αποτελεί πολύτιμη συμβολή στην ιστορία του φύλου. Δίνεται δε η εντύπωση ότι οι επιδράσεις σε αυτό του μεταδοτισμού και της Joan Scott είναι τελικά ισχυρότερες από ότι η ίδια εισαγωγικά αναγνωρίζει. Η ανάδειξη του φύλου σε πρωταρχικό στοιχείο στη δόμηση σχέσεων εξουσίας, όπως οι ταξικές, το προάγει σε αναπόσπαστο στοιχείο της ίδιας της πολιτικής. Πράγμα που υπογραμμίζει ότι η έμφαση στη μελέτη του όχι μόνο δεν απομακρύνει την ιστορία από το βασικό στόχο του φεμινισμού, δηλαδή την ανάδειξη της γυναικείας καταπίεσης και τη στήριξη της δυναμικής της χειραφέτησης, ανησυχία που έχει ευρέως διατυπωθεί⁶, αλλά αντίθετα προωθεί την εξέταση της καταπίεσης αυτής και γενικότερα της διαφοράς από το περιώριο στο επίκεντρο της ιστορικής ανάλυσης.

και έμφυλη διαφορά στις δεκαετίες 1830-1840. Ορισμένες σκέψεις για τη συγγραφή μιας φεμινιστικής ιστορίας», στο Έφη Αβδελά - Αγγέλικα Ψαρρά, *Στοιχηρές ιστορίες...*, ό.π., σ. 276.

6. Έφη Αβδελά - Αγγέλικα Ψαρρά, «Ξαναγράφοντας το παρελθόν», ό.π.

ΕΦΗ KANNERP

Roger Chartier, *On the Edge of the Cliff. History, Language and Practices*, μτφρ. Lydia G. Cochrane, The Johns Hopkins University Press, Βαλτιμόρη και Λονδίνο, 1997

Στο «αίλος της αβύσσου» («on the edge of the cliff») είναι ο χαρακτηρισμός του Μισέλ ντε Σερτώ για το έργο του Μισέλ Φουκώ. Ο Roger Chartier δανείζεται τη φράση για να τιτλοφορήσει το βιβλίο του και για να αναφερθεί σε μια σειρά προσεγγίσεων που θέτουν στο κέντρο του ενδιαφέροντός τους, όπως και ο Φουκώ, το πρόβλημα της σχέσης ανάμεσα στα προϊόντα του «λόγου» και στις κοινωνικές πρακτικές, ανάμεσα στις «αντικειμενικές» συνθήκες και στις νοηματοδοτήσεις τους, ανά-

μεσα στην «πραγματικότητα» και στις αναπαραστάσεις της.

Πρόκειται για το τελευταίο βιβλίο του Roger Chartier στην αγγλική γλώσσα, μια συλλογή δοκιμίων που έχουν δημοσιευθεί (κυρίως στην πενταετία 1990-1995) σε γαλλικά, βρετανικά και αμερικανικά περιοδικά και συλλογικούς τόμους. Κοινό τους άξονα αποτελεί η σχέση ανάμεσα στις κοινωνικές πρακτικές και στους «λόγους» που τις προσδιορίζουν (ή το αντίθετο): μια σχέση που προκάλεσε πολλές συζητήσεις

και αντιπαραθέσεις στους χώρους των ιστορικών την τελευταία δεκαετία. Η προβληματική του συγγραφέα αναπτύσσεται στα πλαίσια ενός «διαλόγου» με το έργο σημαντικών στοχαστών, όπως, κατ' αρχήν και με σημαντικό προβάδισμα, ο Μισέλ Φουκώ αλλά και ο Μισέλ ντε Σερτώ, ο Hayden White, ο Λουί Μαρέν, ο Νόρμπερτ Ελίας, ο Φίλιπ Αριές.

Το πρώτο μέρος του βιβλίου αφορά στη διαβόητη (και κουραστική και αδιέξοδη πια για πολλούς) σχέση ανάμεσα στην ιστορία και τη λογοτεχνία ή καλύτερα στο ζήτημα της κειμενικής (= φαντασιακής, ως αποτέλεσμα ενός εξαιρετικού αναγωγισμού) διάστασης του ιστορικού λόγου. Ο Chartier παίρνει σημαντικές αποστάσεις από την (αμερικάνικη κυρίως) «στροφή προς τη γλώσσα» (linguistic turn) και υποστηρίζει σθεναρά τόσο τη ρεαλιστική διάσταση της ιστορικής γνώσης όσο και την αναγκαιότητα της αποκατάστασης της έννοιας της ιστορικής αλήθειας. Ειδικά το πρώτο δοκίμιο αυτού του μέρους παρουσιάζει εξαιρετικό ενδιαφέρον, κυρίως στο σημείο που ο σ. ορίζει την ιστορική έρευνα ως γνωστική διαδικασία (σ. 25-27) και, στα πλαίσια αυτού του ορισμού, πραγματεύεται το ζήτημα της πρόσκτησης γνώσης ως αναζήτησης της αλήθειας.

Το δεύτερο δοκίμιο αυτού του μέρους είναι σχετικά μετέωρο. Πρόκειται για το κείμενο «Τέσσερις ερωτήσεις για τον Hayden White». Με δεδομένο ότι το κείμενο αυτό αποτελεί στην πραγματικότητα τμήμα του διαλόγου του σ. με τον Hayden White στις σελίδες του περιοδικού *Storia della Storiografia*, η απουσία της επιχειρηματολογίας του δεύτερου αφήνει τον/ην αναγνώστη/στρια μη ενήμερο/η για τη συζήτηση με μια αποσπασματική εικόνα για το τι διημιέφθη. Εν πάση περιπτώσει, ο Chartier έχει σαφέστατα ένα σοβαρότατο επιχείρημα όταν διερωτάται πώς μπορεί να συνδυαστεί η στρουκτουραλιστική αντίληψη της μετασσοβριανής θεωρίας για τη γλώσσα με την ελεύθερη βούληση στην επιλογή των «τροπολογικών» εκφορών

—μια από τις μεγαλύτερες αντιφάσεις του έργου του Hayden White. Έχει επίσης δίκιο στην κριτική του παρατήρηση ότι η υιοθέτηση συγκεκριμένων και καθολικών «τροπολογικών» κατηγοριών είναι αποτέλεσμα μιας βαθιά α-ιστορικής αντίληψης για την εξέλιξη της ρητορικής του ιστορικού (και όχι μόνο) λόγου. Τα δύο τελευταία ερωτήματά του όμως («αν όλα είναι φαντασία, γιατί πηγαίνουμε στα αρχαία» και «αν όλα είναι φαντασία, πώς εντάσσουμε το κείμενο στον “νοητικό ορίζοντα” του καιρού του με τα δικά του κριτήρια ελέγχου και αξιολόγησης», σ. 33-8) απλουστεύουν μάλλον υπερβολικά τις θέσεις του Hayden White και σχεδόν φτάνουν στο επίπεδο της «κριτικής για την κριτική».

Το δεύτερο μέρος του βιβλίου («Εκφορές Λόγου και Κοινωνικές Πρακτικές») περιέχει τα φλέγοντα σημεία της προβληματικής του συγγραφέα. Ο Chartier είναι πιστός μαθητής και μεγάλος θαυμαστής της σκέψης του Μ. Φουκώ —αυτό γίνεται σαφές από το σύνολο του έργου του. Σ' αυτή τη δεύτερη ενότητα, επαναπροσεγγίζει το έργο του Φουκώ για να αναδείξει τη σημασία που απέδιδε ο τελευταίος στη διαδικασία διαμόρφωσης «λόγων» (discursive formations) σε συσχετισμό με την εμβέλεια χώρων έξω από το «λόγο» (non-discursive domains), όπως τα πολιτικά γεγονότα, οι οικονομικές διεργασίες, οι θεσμοί. Ο Φουκώ, ισχυρίζεται —και δικαίως— ο Chartier, δεν ταύτισε τα δύο, αναζητούσε τους αρμούς της σύνδεσής τους και δεν ανήγαγε συνολικά τις κοινωνικές πρακτικές στις «εκφορές λόγου». Μια τέτοια αναγωγή αποτελεί για τον Chartier παρερμηνεία και κατάχρηση των θέσεων του Φουκώ — ένα φαινόμενο που αντιμετωπίσαμε πολλές φορές τα τελευταία χρόνια.

Προνομιακό χώρο για μια τέτοια συζήτηση αποτελεί για τον Chartier η Γαλλική Επανάσταση και κυρίως οι πρόσφατες μελέτες για τις καταβολές της. Ο Chartier συζητείται (και σωστά, κατά τη γνώμη μου) τις επιφυλάξεις του Φουκώ

για τη μόνιμη αναζήτηση «καταβολών» και «απαρχών» από τους ιστορικούς της ιστορίας των ιδεών — μια μέθοδος που συχνά καταλήγει σε τελεολογικές προσεγγίσεις. Στα πλαίσια αυτής της προβληματικής, ισχυρίζεται ότι είναι ανάγκη να επαναδιαπραγματευτούμε τη σχέση Διαφωτισμού και Επανάστασης, να ξανασκεφτούμε τους τρόπους με τους οποίους η Επανάσταση («εφηύρε» τον Διαφωτισμό, δηλαδή τους τρόπους με τους οποίους η Επανάσταση διαμόρφωσε το δικό της νομιμοποιητικό αφήγημα στο ιδεολογικό και πολιτικό επίπεδο. Κι ακόμη επιμένει ότι η ιστορία του γεγονότος «δεν μπορεί να γράφεται με τους δικούς του όρους, με τη δική του γλώσσα» (σ. 63), ότι μια τέτοια θέση είναι αποτέλεσμα μιας εξαιρετικά απλουστευτικής ταύτισης του αυτοαναφορικού λόγου της Επανάστασης με την τρέχουσα —και την προγενέστερή του— κοινωνική και πολιτική πραγματικότητα. Μια τέτοια παρερμηνεία οδήγησε στη λαθεμένη, κατά τον Chartier, άποψη ότι οι καταβολές της Επανάστασης συνδέονται με την διάδοση των φιλοσοφικών ιδεών στον γαλλικό 18ο αιώνα. Στην πραγματικότητα, αυτό που προϋπήρξε ήταν ένας «νοητικός ορίζοντας» που ήταν προετοιμασμένος να δεξιωθεί και να αναπτύξει αυτές τις ιδέες και αυτό σχετιζόταν κυρίως με την πολιτική της μοναρχίας, τη σταδιακή της απομυθοποίηση στη διάρκεια του 18ου αιώνα, τη διαμόρφωση μηχανισμών ελέγχου (disciplinary techniques), δηλαδή με μια σειρά πρακτικών που προϋπήρξαν του «λόγου» περί της Επανάστασης.

Ο Chartier, συγγραφέας ο ίδιος ενός βιβλίου για τις πολιτισμικές ρίζες της Γαλλικής Επανάστασης (*Les origines culturelles de la Révolution française*, Παρίσι 1990) στρέφει την κριτική του εναντίον συναδέλφων του στην άλλη πλευρά του Ατλαντικού (όπως οι Robert Darnton και Keith Michael Baker) οι οποίοι, κατά την άποψή του, προσέγγισαν το θέμα στα πλαίσια της «στροφής προς τη γλώσσα» (linguistic turn), ταύτισαν το λόγο περί

του γεγονότος με την πραγματικότητα της ανάδειξής του και εντόπισαν καταβολές και ρίζες αντί να αναλύσουν τη δυναμική της κοινωνικής και πολιτικής πραγματικότητας.

Το επιχείρημα είναι σωστό, αλλά καταλήγει αφοριστικό στην ακρότητά του. Ο/η αναγνώστης/στρια παραμένει το ερώτημα γιατί δεν μπορούν να αναλυθούν παράλληλα τόσο οι πολιτικές πραγματικότητες όσο και οι δυναμικές των φιλοσοφικών ιδεών στο νοητικό επίπεδο και ποια λογική υπαγορεύει τον αμοιβαίο αποκλεισμό και όχι την αμοιβαία όσμωση. Ο ίδιος δε ο σ. συσκοτίζει την κατάσταση όταν σε ολόκληρο το κείμενο αναπτύσσει την επιχειρηματολογία του προς τη μία κατεύθυνση για να καταλήξει με τη διαφορούμενη επισήμανση: «πρέπει να αποκαταστήσουμε τον ριζοσπαστισμό του γεγονότος, αλλά και τις ασύνειδες, παράδοξες συνέχειες που το εγγράφουν στη μακρά ιστορία της μοναρχίας» (σ. 80). Να υποθέσει κανείς ότι η συνάντηση με τη Σκύλα της αμερικανοτραφούς «στροφής προς τη γλώσσα» οδήγησε τον Chartier στη (ευκαιριακή ευτυχώς) συνύπαρξη με τη Χάρυβδη της ιστοπεδωτικής αναγωγής στο πολιτικό;

Τα επόμενα κεφάλαια του βιβλίου είναι εξαιρετικά ενδιαφέροντα. Με αφορμή τη γαλλική εκδοση του βιβλίου του D. F. McKenzie, *Βιβλιογραφία και Κοινωνιολογία των κειμένων* (*La Bibliographie et la sociologie des Textes*), Παρίσι 1991, ο σ. συζητά σημαντικά ζητήματα, όπως η ανάγκη διεύρυνσης της ιστορίας του βιβλίου προς την κατεύθυνση της ιστορίας της γνώσης και της ιστορίας του νοήματος. Κι ακόμη προσφέρει μια ουσιαστική ανάλυση του έργου του Νόρμπερτ Ελίας, *Η κοινωνία των ατόμων* (*Die Gesellschaft der Individuen*) που είδε το φως της δημοσιότητας μόλις στα 1987 σε συνδυασμό με την έρευνα του Ελίας για τα σπορ κατά την περίοδο που δίδασκε στο Leicester. Το σπουδαίο ζήτημα της ανάδειξης του υποκειμένου στην ευρωπαϊκή σκέψη ανάμεσα στον Μεσαίωνα και τον 19ο αιώνα, οι τρό-

ποι με τους οποίους η «κοινωνία των ατόμων» εγκοιλώθηκε και οργάνωσε μια νέα «ψυχική οικονομία» παράλληλα με τη διαμόρφωση του μοντέρνου κράτους, αλλά και η ανάγκη ιστορικοποίησης της έννοιας της υποκειμενικότητας βρίσκονται στο κέντρο του προβληματισμού του Ελίας (σημαντικού προπομπού του Φουκώ), αλλά και της ανάλυσης του Chartier.

Ο επίλογος του βιβλίου ανασύρει από τη λήθη το έργο του Φιλίπ Αριές, *Ο Χρόνος της Ιστορίας (Les temps de l'histoire)* (Παρίσι 1954) για να αποτελέσει άξονα μιας ευρείας συζήτησης για τη διαδικασία της γραφής της ιστορίας ως «γνώσης και κατανόησης του άλλου».

Ο Roger Chartier είναι ένας σημαντικός ιστορικός, με βαθιά και διεισδυτική σκέψη. Στο τελευταίο αυτό βιβλίο του συν-

διαλέγεται με μια μακρά παράδοση στοχασμού αποδεικνύοντας το εύρος του προβληματισμού του κυρίως σε ζητήματα πολιτισμικής και διανοητικής ιστορίας. Η έμφαση στη γαλλική διανοητική παραγωγή και η μόνιμη κριτική του σε προϊόντα της αγγλοσαξωνικής (κυρίως αμερικανικής) αντίστοιχης πλευράς γεννούν ίσως την υποψία ότι κάποιες αναγνώσεις του είναι επιλεκτικές —και με διαφορετικά κάθε φορά κριτήρια. Πρόκειται όμως για ένα πολύπλευρο έργο που θίγει σπουδαία ζητήματα και έχει το επιπλέον προτέρημα ενός λιτού και καθαρού λόγου — αυτό βέβαια είναι εν μέρει και κατόρθωμα της μετάφρασης (η Lydia Cochrane είναι η μεταφράστρια των περισσότερων έργων του Chartier στα αγγλικά και φαίνεται σαφώς εξοικειωμένη με τη σκέψη του).

ΕΦΗ ΓΑΖΗ

Δημήτρης Μιχαλόπουλος, *Ο Εθνικός Διχασμός. Η άλλη διάσταση*, Αθήνα, Τροχαλία, 1997, 94 σ.

Το βιβλίο συνιστά παραδειγματική περίπτωση ενός παλαιότερου γνωστού τύπου γραφής, και συνάμα αναβίωση των απόψεων και των μεθόδων ενός «αναθεωρητισμού» που υποβαθμίζει ή και δικαιολογεί σκοτεινές όψεις της σύγχρονης εποχής. Μολονότι αυτή η λογοτεχνία ούτε επιστημονικό ενδιαφέρον παρουσιάζει ούτε ευχάριστη είναι, η ανάλυσή της είναι εντούτοις χρήσιμη στη διανοητική ιστορία, και κατεξοχήν στην ιστορία της ιστοριογραφίας, στο μέτρο που αναδεικνύει αφενός τη διαντίδραση των ιδεών περί ιστορίας και τη διαπίδυσή τους στην ευρύτερη κοινωνία, και αφετέρου ζητήματα κριτηρίων (όπως τη διάκριση μεταξύ ιστορικής και ιστοριοφανούς γραφής, εκείνης δηλαδή η οποία υιοθετεί εξωτερικά χαρακτηριστικά της πρώτης χωρίς ωστόσο να δέχεται την πειθαρχία του ιστορικού λόγου). Ακόμη πιο επιτακτική γίνεται αυτή η ανάλυση για τους ιστορικούς,

καθώς δεν είναι οι μόνοι που εκφέρουν λόγο περί ιστορίας: η πρόσβαση στο παρελθόν συχνά δεν διαμεσολαβείται πλέον από την ατομική ή συλλογική μνήμη, ούτε από ιστορικές μελέτες, αλλά από μέσα επικοινωνίας που βομβαρδίζουν το κοινό με αφηγήματα μυθολογικά ή αγοραία, και τα οποία άλλοτε δεν μπορούν και άλλοτε δεν θέλουν να διακρίνουν μεταξύ ιστορίας και ψευδοϊστορίας.

Ο εν λόγω συγγραφέας πάντως κατέχει ακαδημαϊκές περιγαμηνές και τηρείς' αυτό το μικρό βιβλίο, τους εξωτερικούς τύπους της ιστορικής προσέγγισης. Στον ίδιο τον τίτλο επικαλείται, λόγου χάριν, όσο μπορεί πιο ουδέτερα, ένα πολυσυζητημένο πρόβλημα της νεότερης ελληνικής ιστορίας. Σε μια ολόκληρη σελίδα επεξηγεί τις συντομογραφίες του. Οι υποσέλιδες σημειώσεις μοιάζουν προσεγμένες: οι πρωτογενείς πηγές παρατίθενται μετά το